

Milan Georgievski

 <https://orcid.org/0000-0002-0139-3075>

Slovenské národné múzeum v Martine

Oto Tomeček

 <https://orcid.org/0000-0003-3110-047X>

Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Správny aparát mesta a jeho grafická vizualizácia (na príklade Banskej Bystrice v stredoveku a ranom novoveku)

Úvod, zdôvodnenie a ciele výskumu

Poznanie historického vývoja správnych mechanizmov využívaných pri riadení spoločnosti má obrovský význam pre prácu archivárov, ale aj historikov. Poznatky z dejín správy sú bežne využívaným prostriedkom pri triedení archívnych prameňov a ich následnom sprístupňovaní pre bádateľov cez archívne fondy, vytvorené na základe provenienčného princípu. Pre históriu má výskum v oblasti dejín správy význam aj z hľadiska pochopenia fungovania a správania sa vtedajšej spoločnosti v bežných (každodenných) aj výnimočných (sviatočných či krízových) situáciách. Osobitnú pozornosť v tomto smere si zasluhujú mestá, ktorých správne aparáty sa často vyvinuli do jedinečnej podoby, hoci vychádzali z rovnakého či aspoň podobného základu.

V prípade Banskej Bystrice máme početnejšie zmienky o mestskej správe a spôsobe voľby a obsadzovania jednotlivých úradov až zo 16. storočia. Korene väčšiny týchto inštitútov, ako aj mechanizmy ich obsadzovania, možno s určitosťou hľadať v stredoveku. Torzovitost' zachovaných údajov z tohto obdobia však mnohokrát nedovoľuje vysloviť jednoznačné stanoviská k rôznym otázkam z oblasti správy mesta v stredoveku. Vytvára sa tu preto priestor pre rôzne úvahy a hypotézy, vychádzajúce z komparácie vývoja v iných stredovekých mestách či neskoršieho vývoja. Oproti tomu množstvo údajov o inštitúciách a funkciách v správnom aparáte mesta od 16. do 18. storočia vyvoláva potrebu názorného usporiadania informácií v prehľadných schémach, umožňujúcich pochopenie jeho fungovania, ale aj odkrytie málo známych či úplne neznámych prepojení medzi jednotlivými inštitútmi mesta. Takéto názorné vizualizácie prostredníctvom rôznych schém sa javia ako vítaná pomôcka pri štúdiu, ako aj výskume v oblasti dejín správy. Na takýto účel môžu poslúžiť najmä rôzne druhy schém, plánov, grafických náčrtov či mentálnych máp predstavujúcich sprostredkujúce vizuálne médium.

Pri osvojovaní poznatkov rôzneho druhu, ako aj ich predstavovaní, sa čoraz populárnejšími stávajú v poslednom období tzv. mentálne mapy (mind maps). Ich tvorbu a výhody detailne opísal Tony Buzan¹. Pri predstavení správneho aparátu (napríklad stredovekého alebo novovekého mesta) sa dajú takéto mentálne mapy využiť len v obmedzenej miere. Sú ideálnou pomôckou na zadenovanie základnej terminológie. Bez sprievodného textu, bližších vysvetliviek či legendy prehľadným spôsobom uvádzajú do problematiky. Na druhej strane však neumožňujú naznačiť všetky prepojenia medzi orgánmi a inštitúciami správneho aparátu mesta. Z uvedeného dôvodu sa ako ideálny model predstavenia problematiky správy mesta vo vizuálnej podobe javí kombinácia mentálnej mapy a schémy s naznačenými prepojeniami medzi orgánmi správneho aparátu a príslušnými vysvetlivkami k nim.

Príspevok sa zaoberá problematikou spravovania (vedenia a organizovania) mesta Banská Bystrica, jeho jednotlivými úradmi a inštitúciami, ktoré možno nazvať správnym aparátom. Hlavným cieľom však nebolo detailne charakterizovať správu mesta v konkrétnom období, ani zhodnotiť a objasniť jej vývoj v stredoveku a novoveku, ako skôr poukázať na možnosti jej vizuálnej prezentácie. Vizualizácia problému správneho mechanizmu mesta totiž môže napomôcť k lepšiemu pochopeniu jeho fungovania, ako aj k navodeniu otázok ďalšieho výskumného bádania.

¹ T. Buzan, *Mentální mapování*, Portál, Praha 2007.

Prehľad doterajšieho bádania

Pri výskume dejín správy mesta v stredoveku sa možno opierať len o torzovito zachovaný archívny pramenný materiál, ako sú napríklad výsadné listiny a ich confirmácie, účtovné knihy či niektoré z mála zachovaných administratívnych a súdnych písomností. Časť tohto materiálu bola sprístupnená v edíciách od László Fejérpatakyho, Sándora Kolosváriho a Kelemena Óváriho, a prostredníctvom registára Ctibora Matulaya². Od 16. storočia je v banskobystrickom archíve zachovaný už podstatne bohatší materiál vypovedajúci o mestskej administratíve. Medzi pramene s najväčšou výpovednou hodnotou v tomto smere možno radiť predovšetkým mestské účtovné knihy a radničné protokoly³.

V rámci publikácií obsahujúcich cenné údaje k problematike správy mesta Banská Bystrica je na prvom mieste potrebné spomenúť dielo Emila Jurkoviča o dejinách mesta, ktorého rukopis vznikol ešte na prelome 19. a 20. storočia⁴. Pre poznanie a zhodnotenie vývoja jednotlivých mechanizmov mestskej správy je dozaista najcennejšou práca Jozefa Markova, ktorá je jedinou monografiou venovanou práve tejto problematike⁵. Množstvo cenných údajov k téme možno nájsť aj vo viacerých štúdiách Henriety Liskovej, neskôr Albertovej⁶, ale aj dlhoročného banskobystrického archívára Igora Grausa⁷. V poslednom období sa problematiku dotkol, v rámci výskumu na svojej dizertačnej práci venujúcej sa otázke mestských elít na príklade mesta Banská Bystrica v 16. storočí, aj Milan Georgievski⁸. Predtým tak spravila Dóra Kuzma, ktorá sa sústredila

² *Magyarországi városok régi szamadáskönyvei*, szerk. L. Fejérpataky, Budapest 1885; *Monumenta Hungariae Juridico – Historica – Corpus statutorum IV/2 (Statuta et articuli municipiorum Hungariae cis Danubiorum)*, ed. S. Kolosvári, K. Óvári, Budapest 1897; *Mesto Banská Bystrica – Katalóg administratívnych a súdnych písomností I, II (1020) 1255–1536*, ed. C. Matulay, Bratislava 1980.

³ Štátny archív v Banskej Bystrici (ďalej ŠA BB) – pracovisko Banská Bystrica (ďalej prac. BB), fond Mesto Banská Bystrica (ďalej f. MBB), Protokoly mestskej rady (PMR) a Účtovné knihy mesta (ÚKM).

⁴ E. Jurkovič, *Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica*, Občianske združenie Pribicer, Banská Bystrica 2005.

⁵ J. Markov, *Odras politických zápasov v obecnej správe Banskej Bystrice v 16.–19. storočí*, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied (SAV), Bratislava 1973.

⁶ Spomedzi viacerých možno uviesť aspoň tú najzásadnejšiu: H. Lisková, *Samospráva mesta Banská Bystrica v 13.–15. storočí*, in: *Stredné Slovensko 11 – spoločenské vedy*, eds. Z. Druhovová, V. Sklenka, Stredoslovenské múzeum, Banská Bystrica 2007, s. 23–38.

⁷ Jeho najzásadnejšie štúdie boli publikované v súbornom diele: I. Graus, *Banská Bystrica v 16. storočí – Štúdie z dejín mesta*, Enterprise spol. s r. o., Banská Bystrica 2015.

⁸ M. Georgievski, *Organizácia mestskej samosprávy v Banskej Bystrici a jej personálne obsadenie v 16. storočí*, rukopis, Banská Bystrica – Bratislava 2018.

výhradne na vnútornú mestskú radu⁹. V uvedených prácach sa autori nezameriavali na spracovanie problematiky s pomocou vizuálnych pomôcok.

Vznik a začiatky mestskej samosprávy v Banskej Bystrici

Právne počiatky mesta Banská Bystrica možno datovať do jesene roku 1255. Uhorský kráľ Belo IV. vtedy udelil tzv. hostom (*hospes*) široké práva administratívnej a hospodárskej povahy. Tým najdôležitejším bolo vyňatie spod právomoci zvolenského župana, čím sa Banská Bystrica ako vznikajúce mesto stala autonómnou inštitúciou podliehajúcou priamo panovníkovi. S tým súviseli ostatné privilegijné body tejto kráľovskej listiny:

- slobodná voľba farára potvrdzovaného ostrihomským arcibiskupom,
- slobodná voľba richtára (sudcu) s funkčným obdobím jedného roka,
- výhradná podriadenosť kráľovskému súdu,
- právo voľnej ťažby kovov v celom Zvolenskom komitáte,
- oslobodenie od platenia mýta a pozemkovej dane (*terragium*) v celej krajine.

Okrem týchto nadobudnutých práv však hostom – podľa všetkého pochádzajúcim zo Saska – boli udelené i viaceré povinnosti. Predovšetkým išlo o odvádzanie urbury ako dane za vyťažené drahé a farebné kovy (zo zlata 1/10, zo striebra a ďalších 1/8), bojovanie v kráľovskom vojsku a poskytovanie *descenzu*. Novému mestu tiež boli vymedzené pomerne veľkorysé hranice a pripomenutý zákaz lovu a rybolovu¹⁰. Tieto práva a povinnosti boli v neskorších dekádach potvrdzované Belovými nástupcami a začiatkom 16. storočia aj značne rozširované. Banská Bystrica sa tak stala slobodným kráľovským a banským mestom, ktorého najväčšie bohatstvo prirodzene vyplývalo z výnosných rudných žíl v jeho extraviláne – zo striebra a medi.

Postupne sa tak vytvoril zvláštny typ mešťanov, tzv. *waldbürgeri*. Išlo o mužov, ktorých hlavný hospodársky, finančný a podnikateľský záujem spočíval vo využívaní zdrojov práve v banskobystrickom extraviláne, a stávali sa

⁹ D. Kuzma, *Besztercebánya szabad királyi város politikai elitjének összetétele és városirányító tevékenysége (1500–1605)*, dizertačná práca, Pécs 2008.

¹⁰ *Mesto Banská Bystrica – Katalóg...*, s. 15, č. 6. Zatiaľ najrozsiahlejší rozbor prvej privilegijnéj listiny vypracoval F. Uličný, *Mesto Banská Bystrica okolo roku 1255*, in: *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice 1*, eds. I. Nagy, I. Graus, Katedra histórie FHV UMB a Štátna vedecká knižnica, Banská Bystrica 2006, s. 5–15.

tak ťažiarimi, majiteľmi bankých a hutných zariadení a prevádzkovateľmi drevospracujúcich a uhliarskych lokalít¹¹.

S klesajúcou výnosnosťou a čoraz častejšími ťažkosťami s bankou vodou sa jednotliví ťažiar spájali do spoločných ťažiarstiev, ktoré koncom 15. storočia získal do svojich rúk krakovský a levočský mešťan Ján Thurzo z Betlanoviec za pomoci finančného kapitálu obchodníckej rodiny Fuggerovcov z bavorského Augsburgu. Thurzovsko-fuggerovská mediarska spoločnosť (*Ungarischer Handlung*) sa v priebehu prvej štvrtiny 16. storočia stala jedným z najvýznamnejších producentov medi vo vtedajšej Európe. V rokoch 1526 až 1546 jej prevádzka spočívala už len na Fuggerovcoch, ktorí sa – aj z dôvodu geografickej vzdialenosti od Augsburgu – spoliehali na prácu a schopnosti svojich banskobystrických faktorov.

Činnosť takejto protokapitalistickej spoločnosti bola v prostredí severouhorských bankých miest cudzím elementom. Banská Bystrica tak z nepomerne väčšej časti prišla o svoje bane, ktoré síce *de iure* patrili uhorskému kráľovi, ale *de facto* podliehali Thurzovcom a Fuggerovcom. Banskobystričania tak boli nútení preorientovať svoje ekonomické záujmy a začali sa viac sústrediť na zásobovanie rozvíjajúceho sa mediarskeho podniku potravinami a spotrebným tovarom. V meste začalo vznikať napätie – spor medzi obhajcami vlastnej právnej integrity (reprezentovanými najmä mestskou radou) a protokapitalistického podnikania narúšajúceho túto integritu (zastúpeného faktormi thurzovsko-fuggerovskej spoločnosti). Mešťanstvo bolo rozdelené – niektorí z jeho príslušníkov boli predsa len zamestnancami mediarskeho podniku, iní zas boli jeho dodávateľmi. Podľa všetkého však väčšina mešťanov patrila medzi zástancov právnej a hospodárskej integrity svojho mesta.

Zlomovými rokmi pre vývoj thurzovsko-fuggerovskej spoločnosti bolo obdobie medzi februárom 1525 a augustom 1526, kedy v Banskej Bystrici a jej okolí prebiehalo viacero fáz banického povstania, jedného z najväčších európskych sociálnych hnutí v prvej polovici 16. storočia¹². Z hľadiska mesta, mešťanov, ich práv a administratívy sa však ukazuje, že dôležitejším bol rok 1524, kedy boli Banskobystričanom udelené rozšírené privilégia uhorským a českým kráľom Ľudovítom II. Jagelovským. Jedným z nich bolo i výhradné právo mešťanov s nemeckým pôvodom vlastniť dom na banskobystrickom

¹¹ Zdá sa, že samotný pojem *waldbürger* sa viaže výhradne k dolnouhorskej oblasti a v nemeckojazyčnom prostredí stredozápadnej Európy nebol známy či aspoň rozšírený. K jeho vzniku napísal M. Skladaný, *K počiatkom Banskej Bystrice*, in: *Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie*, eds. J. Lukačka, M. Štefánik, Typoset print, Bratislava 2010, s. 157–168, zvlášť od s. 165.

¹² Bližšie k tomu P. Ratkoš, *Povstanie baníkov na Slovensku 1525–1526*, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied (SAV), Bratislava 1963. Samotné povstanie, hoci významne ohrozilo životy predstaviteľov politickej samosprávy mesta, neovplyvnilo ani personálne obsadenie mestskej rady, ani štruktúry správneho aparátu.

námestí, čo možno vnímať ako reakciu na čoraz častejšie usádzanie sa osôb nenemeckého pôvodu v meste¹³. Vzhľadom na to, že privilégia z roku 1524 boli Banskobystričanom udelené aj na žiadosť ich vlastnej mestskej rady, treba uvažovať i nad potenciálnym potvrdením jej moci, keďže väčšina jej členov na námestí i bývala. V každom prípade však išlo o reakciu na prebiehajúci spor a údajné obmedzovanie zo strany faktorov thurzovsko-fuggerovského mediarskeho podniku.

S tým súviselo i získanie iného výhradného práva, týkajúceho sa výroby a predaja piva, no predovšetkým dovozu a predaja vína v hraniciach mesta¹⁴, čím sa malo zamedziť obchádzaniu najväčších meštianskych zdrojov príjmu práve spomínanými faktormi. Na obchode s pivom sa tak mohli podieľať všetci usadení banskobystrickí mešťania, obchod s vínom však bol vyhradený iba tým, ktorí bývali na tamojšom námestí, a pre ktorých sa ustálilo označenie *ringbürgeri*. Kým v prípade vyššie uvedených *waldbürgerov* išlo o topografické vymedzenie ich podnikateľského záujmu na línii intravilán – extravilán mesta, u *ringbürgerov* sa takéto odlišenie od ostatného ekonomicky činného obyvateľstva týkalo línie námestie – ulice mesta. Z *ringbürgerstva*, resp. námestných či cirkulárnych mešťanov, sa tak stala ekonomicky i politicky najvýznamnejšia časť banskobystrického meštianstva – skutočná mestská elita¹⁵. Toto sa v podstate nezmenilo ani po roku 1546, kedy nájom – teraz už len fuggerovskej – mediarskej spoločnosti prešiel do rúk korunného erára a bol podriadený správe Dolnorakúskej komory. V tom čase už presne dve desaťročia sedeli na vratkom uhorskom tróne rakúski Habsburgovci.

¹³ Pozri celé znenie Eudovítovho privilégia z roku 1524 z odpisu v ŠA BB – prac. BB, f. MBB, sg. V-28, p. 23–27 (latinsky) a p. 28–32 (nemecky), predovšetkým p. 29: „Item das Keiner ein hauß an dem ringe der Stat Bystricze hat mogen kauffen oder besitzen, er sey dan Deuczer Nation und von ehrlichen Deuczen elteren geboren“.

¹⁴ *Mesto Banská Bystrica – Katalóg...*, s. 184–185, č. 569, s. 190–191, č. 585 (čo je vlastne regist horeuvedeného privilégia z roku 1524).

¹⁵ Staršia odborná literatúra označovala túto sociálnu skupinu ako *patriciát*. Ringbürgerstvo v Banskej Bystrici – a pravdepodobne aj v iných dolnouhorských banských mestách – sa nevyznačovalo charakteristikami patriciátu v západnej, resp. stredozápadnej Európe. V meste sa jednotlivé rodiny udržiavali v mužskej línii spravidla iba dve až tri generácie, neexistovala úzko profilovaná sobášna politika medzi vybranými rodinami, nevznikol uzavretý okruh rodín a kumulácia moci v jeho rámci, neprebiehala intencionálne vytváranie či získavanie dedičných úradov, šľachtických titulov a podobne. Vágnejší pojem *mestská elita* je z týchto dôvodov presnejší – predsa len sa vytvorili isté politické a ekonomické hranice medzi ringbürgermi a zvyšným meštianskym obyvateľom. Boli však priepustné a status jednotlivých ringbürgerských rodín mohol byť pomerne jednoducho zrušiteľný. Výskum v tomto ohľade ešte stále prebieha a niektoré z jeho výsledkov predstaví pripravovaná dizertačná práca M. Georgievski, *Mesto a jeho elity – Prípady Banskej Bystrice v 16. storočí*, rukopis, Banská Bystrica – Bratislava 2020.

Organizácia mestskej samosprávy

Z tohto stručného predstavenia základných premís vo vývoji mesta Banská Bystrica vyplýva niekoľko konštánt, ktoré platili od stredoveku až do polovice 19. storočia – výsadné postavenie banskobystrického richtára už od čias Bela IV., výrazná činnosť mestskej rady a špecifické postavenie ringbürgerov v rámci urbánnej spoločnosti. Vývoju, kompetenciám a vzájomným vzťahom týchto, ale i niekoľkých ďalších zložiek v rámci mestskej samosprávy Banskej Bystrice ako príkladu uhorského slobodného kráľovského a banského mesta sa budeme venovať na nasledujúcich stranách. Z dôvodu požiaru mesta v apríli roku 1500 a s tým súvisiaceho zničenia stredovekých písomností mestskej kancelárie, nie je možné systematicky rekonštruovať jednotlivé štruktúry mestskej samosprávy pred začiatkom 16. storočia. Starší pramenný materiál je totiž značne torzovitý, hoci preukazuje existenciu takmer každej z administratívnych zložiek už od 13. a 14. storočia. Genézu mestskej samosprávy v Banskej Bystrici tak do určitej miery možno sledovať až k právnym počiatkom mesta, jej plná organizácia sa však dotvorila až v 16. storočí. Technicky tak – aj s prihliadnutím k zachovaným prameňom – môžeme rozdeliť fázy vo vývoji banskobystrickej samosprávy nasledovne:

- od roku 1255 do roku 1524, ktoré je charakteristické fragmentárnym dochovaním pramenného materiálu a predstavuje obdobie prvých známych zmienok o jednotlivých zložkách administratívy,
- od roku 1524 do roku 1650, kedy sú už známe všetky permanentne pôsobiace administratívne zložky a politická moc sa nachádzala v rukách nemeckej meštianskej elity,
- od roku 1650 do roku 1755, ktoré sa vyznačovalo paritným zastúpením nemeckých a nenemeckých národností a neskôr aj paritným zastúpením katolíkov a protestantov v mestskej administratíve, a čoraz výraznejším ovplyvňovaním mestskej administratívy krajinskými autoritami,
- a od roku 1755 do roku 1848, ktoré súviselo s modernizáciou a byrokratizáciou tradičného modelu administratívy kráľovského mesta, a ktoré neskôr vyvrcholilo jeho právnou premenou na mesto so zriadeným magistrátom. Toto obdobie už nie je súčasťou našej štúdie.

Pozrime sa teda bližšie najprv na jednotlivé zložky politickej samosprávy mesta Banská Bystrica v rokoch 1255 až 1650, a potom v období rokov 1650 až 1755.

Richtár. Najstaršou známou funkciou banskobystrickej mestskej samosprávy bol richtár (*iudex, Richter*), spomínaný už v prvopočiatkoch existencie mesta. Jeho hlavná kompetencia spočívala v súdnictve vykonávanom nad mešťanmi,

z kruhu ktorých mal byť volený. Prvým známym richtárom bol *comes* Ondrej, a to od roku 1256 až prinajmenšom do roku 1287. Jeho potomkovia boli bankskobystričskými richtármi ešte v prvej polovici 14. storočia. Otázkou ostáva, do akej miery môžeme hovoriť o dedičnom, resp. doživotnom richtárstve, keďže richtár mal byť volený každoročne. Torzovitost' údajov zo stredoveku nám preto ponúka priestor iba pre hypotézy¹⁶.

Postupom času bola mestská písomná agenda čoraz častejšie vedená v nemčine, a v 16. storočí už tento jazyk úplne prevažoval nad dovtedy používanou latinčinou. Preto aj označenie *Richter* sa stalo čoraz používanším. Okrem svojej funkcie najvyššieho sudcu v meste sa z richtára stával i najvyšší administratívny úradník a prvý reprezentant mesta na krajinských snemoch, na zasadnutiach zväzu siedmich dolnouhorských bankských miest a v komunikácii so všetkými relevantnými autoritami. Každoročne mu bola na Nový rok 1. januára vkladaná do rúk súdna a výkonná moc. No popri tom bol richtár zodpovedný i za správne hospodárenie mesta a vedenie financií, za ktoré ručil svojim vlastným majetkom. Vždy koncom decembra skladal odchádzajúci richtár účty svojim mešťanom, zastúpeným vonkajšou mestskou radou.

Táto najvyššia administratívna funkcia v meste bola formálne kladená do rúk najčestnejšieho, najzodpovednejšieho, najprezieravejšieho a najbožnejšieho muža¹⁷. Prípady viacerých richtárov dokazujú, že nie vždy to tak aj skutočne bolo. Richtárstvo však nebolo finančne odmeňované, najdôležitejším aspektom bola prestíž samotného úradu. Pokiaľ bol nejaký muž zvolený do richtárskeho úradu viackrát, išlo o dôkaz jeho dôležitosti pre meštiansku komunitu – osvedčil sa ako človek na správnom mieste.

Každý z bankskobystričských richtárov bol oslobodený od niektorých mestských poplatkov, pričom najvýznamnejším z nich bol *ungelt* – daň za dovezené, resp. predané víno. Tá mnohokrát dosahovala podľa úspešnosti jednotlivcov desiatky až stovky uhorských zlatých florénov, pričom v priebehu 16. storočia mohla tvoriť približne tretinu až polovicu príjmov mestskej pokladnice¹⁸.

¹⁶ Z toho dôvodu je bádanie často odkázané na štruktúry mestskej správy až z mladšieho obdobia (od 16. storočia). Pomerne úspešne sa s tým vyrovnala Henrieta Lisková, ktorá najpodrobnejšie spracovala problematiku bankskobystričských stredovekých richtárov aj vtedajšej samosprávy mesta. Pozri H. Lisková, *Samospráva mesta Banská Bystrica v 13.–15. storočí*, in: *Stredné Slovensko 11...*, s. 23–38. Taktiež od nej H. Lisková, *Zo života bankskobystričských mešťanov v stredoveku*, in: *Annales historici Presovienses 7*, ed. M. Pekár, Universum, Prešov 2007, s. 7–26.

¹⁷ Štatút týkajúci sa kritérií pre osobu bankskobystričského richtára pochádza z roku 1555, pozri *Monumenta Hungariae Juridico-Historica – Corpus statutorum IV/2...*, s. 102–106. Slovenský preklad sa nachádza v E. Jurkovič, *Dejiny kráľovského mesta...*, s. 331, pozn. 4.

¹⁸ Napr. v roku 1501 to bolo 1145,09 uhorských zlatých florénov, v roku 1520 to bolo 650,20 florénov, v roku 1540 až 1467,00 florénov a v roku 1560 suma 1013,60 florénov. Pre jednotlivé účtovné záznamy pozri <<https://archives.hungaricana.hu/en/charters/318615/?list=eyJxdWVyeSI6ICJTWk89KGJlc3p0ZXJjZWJhbnlhKSIsICJzb3J0IjogI1JFQ05VTSJ9>> [cit. 20.03.2020];

Za obdobie od roku 1501 do roku 1600 sa nenašiel jediný richtár, ktorý by nepatril medzi ringbürgerov. O to zaujímavejšie tak pôsobí ich pozícia pri každoročnej voľbe banskobystrického richtára¹⁹.

Je možné, že voľba richtára neprebíhala na Nový rok 1. januára už od právnych začiatkov mesta. Banská Bystrica sa – s istými modifikáciami – riadila banskoštiavnickým banským a mestským právom, pričom v Banskej Štiavnici prebiehala voľba richtára na Hromnice 2. februára. V každom prípade, prvý januárový deň sa stal pre voľbu banskobystrického richtára zaužívaným. Práve na tomto takmer celodennom akte je možné dobre vysvetliť i základné vzťahy medzi jednotlivými zložkami samosprávy Banskej Bystrice. Richtár bol reprezentantom mešťanov a preto sa na jeho zvolení podieľali v stredoveku i prvých storočiach raného novoveku všetci plnoprávni (usadení) mešťania. Ich počet sa teda spravidla pohyboval medzi sto a dvesto mužmi, v závislosti od nám dnes známych zdanených majiteľov domov v meste²⁰. Usadení mešťania teda boli elektorátom v prípade richtárskych volieb.

V skorú rannú hodinu na Nový rok sa pred banskobystrickou radnicou zhromaždili plnoprávni mešťania pod vedením *vorredera*, hovorca vonkajšej mestskej rady. Po jeho ritualizovanom dialógu s mestským notárom a príhovorom k mešťanom o dôležitosti každoročných volieb do najvyššieho úradu v meste prebiehala samotná voľba richtára v dolnej zasadacej miestnosti mestskej rady. Volebnú komisiu zaznamenávajúcu jednotlivé hlasy tvoril notár a dvaja vybraní členovia vonkajšej mestskej rady. Po zapísaní preferencií zideného mešťanstva sa notár odobral do farského kostola po hlasy mestského farára. Úzus, že banskobystrický farár disponoval až dvanástimi hlasmi je mladšieho dáta (najneskôr zo začiatku 18. storočia)²¹. V dôsledku podriadenosti duchovných inštitúcií mestskej rade od konca prvej polovice 16. storočia kvôli prebiehajúcej luteránskej reformácii sa však možno domnievať, že mestský farár sa na voľbe richtára ako svetského administrátora mohol v mene zvyšného duchovenstva predsa len podieľať už skôr. Notár po svojom návrate z kostola späť na radnicu

resp. ŠA BB – prac. BB, f. MBB, fasc. 369, sg. 1, p. 5–10 (rok 1501) a ŠA BB – prac. BB, f. MBB, ÚKM, sg. 1, p. 5–10 (rok 1520), sg. 17, p. 5–41 (rok 1540), sg. 57, p. 19–30 (rok 1560).

¹⁹ K voľbe banskobystrických richtárov aj ich úradu v tzv. dlhom trvaní (od 13. do polovice 19. storočia) E. Jurkovič, *Dejiny kráľovského mesta...*, s. 330–334. Detailnejší popis priebehu richtárskych volieb pozri v E. Jurkovič, *Voľba richtára*, in: *Pribehy z minulosti Banskej Bystrice*, ed. I. Nagy, Štátna vedecká knižnica, Banská Bystrica 1997, s. 64–70.

²⁰ Vybrané daňové registre uvádzajú v závislosti od charakteru predmetnej dane rôzne počty zdanených domov. V roku 1529 to bolo 153 domov, v roku 1536 to bolo v celom meste 110 domov, v roku 1585 to bolo 146 domov a v roku 1595 ojedinelý zoznam až 281 domov. Pozri ŠA BB – prac. BB, f. MBB, sg. 292/71 (rok 1529) a ŠA BB – prac. BB, f. MBB, ÚKM, sg. 90 (roky 1536 a 1585) a sg. 30 (rok 1595).

²¹ J. Markov, *Odras politických zápasov...*, s. 76. Odovzdávanie hlasov mestským farárom bolo známe už skôr – v priebehu 17. storočia, hoci zrejme išlo o nižší počet ako dvanásť. Pozri *Ibidem*, s. 34, pozn. 86.

zaznamenal hlasy členov vnútornej mestskej rady, ktorí sa dovtedy nachádzali v hornej zasadacej miestnosti. Napokon bol novozvolený richtár – kandidát s najväčším počtom hlasov – vyhlásený pred celým mešťanstvom počas novoročnej rannej kázne vo farskom kostole mestským farárom. Tam zložil nový banskobystriický richtár aj svoju prísahu. Takýmto spôsobom sa na zvolení najvýznamnejšieho muža v meste podieľali všetky zložky mestskej samosprávy – od usadených mešťanov a členov mestskej rady, až po predstaviteľa mestskej kancelárie a duchovenstvo.

Podľa všetkého boli na richtára každoročne vyberaní štyria, neskôr iba traja kandidáti, ktorí bývali navrhnutí ringbürgermi²². Jedným z týchto kandidátov bol veľmi pravdepodobne i minuloročný richtár, ostatní boli takmer bezo zvyšku členmi vnútornej mestskej rady. Podľa prebiehajúceho výskumu sa zdá, že na dĺžke ich pôsobenia v tomto politickom grémiu veľmi nezáležalo. Niektorí z mestských radcov pred svojím zvolením za richtára nepôsobili vo svojej funkcii ani jeden alebo dva roky, kým iní, sediaci vo vnútornej rade zrejme i celý svoj dospelý život, za richtára nikdy neboli zvolení. V prípade úmrtia richtára v priebehu roka dokončil tento mandát obyčajne jeho minuloročný predchodca, ktorému vo vnútornej rade mesta patrilo popredné miesto²³.

Vnútorná mestská rada. Prvýkrát sa s týmto politickým kolektívom stretávame už v 80. rokoch 13. storočia, v roku 1326 zas s prvým, zrejme neúplným menoslovom. V stredoveku boli známi predovšetkým ako prisažní mešťania (*iurati, Geschworene*). Pôvodne spolu s richtárom predstavovali inštitút mestského súdu a svojou prísahou sa zaväzovali pomáhať richtárovi a kontrolovať ho pri výkone jurisdikčnej funkcie. S postupom času a rozširovaním agendy sa k súdnej funkcii a administratívnej funkcii (napr. svedectvá zmlúv a testamentov, schvaľovanie cechovních artikulo, vydávanie štatútov) pripájali aj kompetencie týkajúce sa mestského hospodárstva (udeľovanie, resp. predaj a nákup pozemkov, výber mestských daní atď.) a reprezentácia mesta navonok. Spoločne s richtárom tak vnútorná rada predstavovala najvyšší súdny, exekutívny a samosprávny orgán v meste.

Štandardne býval počet členov vnútornej rady dvanásť. Dátum ich voľby prebiehal po zvolení nového richtára pre daný kalendárny rok, v skutočnosti

²² E. Jurkovič, *Dejiny kráľovského mesta...*, s. 332; J. Markov, *Odras politických zápasov...*, s. 34.

²³ Tak sa stalo v roku 1557 po úmrtí Christoffa Schwaba, kedy sa úradu ujal richtár z predošlého roku Andreas Suessmundt (porovnaj ŠA BB – prac. BB, f. MBB, ÚKM, sg. 50, p. 1 s iniciálami C. S. vyrazenými na koženej väzbe), alebo v roku 1593, kedy po úmrtí Paula Thama úrad opätovne prebral Georg Zahlwein (porovnaj ŠA BB – prac. BB, f. MBB, ÚKM, sg. 127, p. 1 (rok 1593), kedy koncoročné richtárske vyúčtovanie poskytol Zahlwein, so ŠA BB – prac. BB, f. MBB, sg. V-31, p. 213, kde je záznam o úmrtí richtára Thama k 25. máju 1593.

však išlo iba o potvrdenie už dovtedajších členov²⁴. Pokiaľ počet dvanástich členov z rôznych dôvodov klesol (napr. úmrtím, odchodom z mesta, vykázaním z rady), býval doplnený aj v priebehu volebného obdobia. Zväčša pritom išlo o členov vonkajšej mestskej rady, ktorá bola v dôsledku toho takisto doplnená²⁵. Pramenný výskum ukázal, že do oboch kolektívov takejto *dvojkomorovej* mestskej rady bývali spoľahliví mešťania zvolení (*erwehlet*). Je pravdepodobné, že nových členov vnútornej mestskej rady spomedzi seba zvolili jednotliví členovia tej vonkajšej, a to zrejme bez zásahov iných samosprávnych orgánov. Otázka podielu meštianskej obce, teda usadených a plnoprávných mešťanov na voľbe nových členov vnútornej rady je stále predmetom výskumu.

Vzťah banskobystrického richtára a vnútornej mestskej rady možno vysvetliť ako vzťah prvého medzi rovnými. Formálne však stál mimo nej, napriek tomu vystupovali ako spoločný orgán a v zápisniciach zo zasadania mestskej rady či korešpondencii sa uvádzajú ako *Wir Richter und Rath*. Takisto bol richtár jedným z jej členov pred i po svojom jednoročnom mandáte, takže ho možno považovať za nultého, resp. trinásteho člena vnútornej mestskej rady – v závislosti od uhla pohľadu.

Jednotliví členovia vnútornej rady sa nazývali buď ako radní páni (*Rathsherren*), alebo ako prísazní radcovia (*Rathsgeschworene*) či senátori, resp. konzuli (*senatores, consules*). Už v stredoveku, najneskôr však od začiatku 16. storočia vykonávali rôzne funkcie, ktoré im boli pridelené buď na základe spoločného konsenzu, alebo samotným richtárom, pričom nemožno vylúčiť ani princíp náhodného výberu. V každom prípade mal podľa všetkého každý člen vnútornej mestskej rady určenú funkciu zodpovednú za chod istej časti mestskej administratívy. Hradný kapitán (*hauptman*) bol hlavným veliteľom posádky mestského hradu²⁶. Banský majster (*bergmeister*) zodpovedal za dodržiavanie banského práva, udeľoval a schvaľoval podiely v banských zariadeniach a staral sa o správu mestských baní. Trhový dozorca (*morgenrichter*, resp. *montagrichter*) udeľoval miesta na mestskom trhu jednotlivým predajcom, alebo

²⁴ Rezignácia mestskej rady z minulého roka bola iba ritualizovaným aktom zdôrazňujúcim domnelú nestálosť jej svetskej politickej moci. Staršia literatúra (napr. J. Markov, *Odras politických zápasov...*, s. 44) sama upozorňuje na reálne doplnenie uprázdnených miest. Pre 16. storočie však vyslovene rezignáciu vnútornej mestskej rady nepoznáme, hierarchická analýza menoslovov mestských rád však preukázala, že mestskí radcovia skutočne svoje miesta opúšťali iba v prípade úmrtia, alebo nevyhnutného odchodu. O dočasnom a ritualizovanom odstúpení vnútornej rady však stále môžeme uvažovať, až kým sa nenájdu bližšie dôkazy aj v staršom období.

²⁵ Jednoznačný dôkaz o takýchto personálnych zmenách podáva zápis v radničnom/praeatoriálnom protokole v ŠA BB – prac. BB, f. MBB, PMR, sg. 10, p. 90–91 (rok 1567), kedy namiesto dvoch mužov prijatých do vnútornej mestskej rady bola doplnená tá vonkajšia rovnako o dvoch mužov.

²⁶ Najpodrobnejšie sa tejto funkcii venoval I. Graus, *Banská Bystrica v 16. storočí...*, s. 124–129.

dozeral na dodržiavanie mier a váh. Špitálski správcovia (*spittelmeister*) bývali zvyčajne dvaja a starali sa o finančné hospodárenie špitála sv. Alžbety, výber poplatkov, a – podobne ako richtár – tiež predkladali vlastné účty²⁷. Kostolní otcovia (*kirchenvater*) boli takisto dvaja, a ich zodpovednosťou bol majetok patriaci fare, dozerali na jeho príjmy, výdavky, dovoz a rozdeľovanie tovaru. Dvaja pokladníci (*cassirer*) pomáhali richtárovi pri celkovom hospodárení mesta a uzatváraní pokladnice, pričom pôsobili ako jeho kontrolóri²⁸. Iní členovia vnútornej rady zas dozerali nad administratívou mestského pivovaru, výberom daní, správou poľností a podobne.

Vonkajšia mestská rada. Na rozdiel od vnútornej rady mesta, vonkajšia mestská rada bola omnoho početnejšia. Prvýkrát sa s ňou v prameňoch stretávame v roku 1514, z ktorého poznáme menoslov až tridsiatich dvoch mužov²⁹. V priebehu 16. storočia poklesol počet členov vonkajšej mestskej rady na dvadsaťštyri – odtiaľ aj jej bežne užívaný názov tzv. dvadsaťštvorka (*vierundzwinzigisten*). Inak však bývala vonkajšia rada označovaná ako *die Eltisten von der Gemain*, teda najstarší z obce. Členovia vonkajšej rady reprezentovali pred vnútornou mestskou radou a richtárom mienku celého usadeného meštianstva, čo každoročne – niekedy dokonca viackrát v priebehu roka – preukazovali v tzv. meštianskych žiadostiach (*Gemain Beschwer*). Na čele vonkajšej rady mesta stál hovorca (*vorreder*), niekedy označovaný aj ako tribún ľudu. Na rozdiel od richtárskeho úradu malo jeho funkčné obdobie dĺžku aj niekoľko za sebou nasledujúcich rokov³⁰.

Vzhľadom na to, že hlavnou úlohou vonkajšej rady mesta bola kontrola výkonu funkcií vnútornej mestskej rady, zvlášť hospodárenie s mestskými financiami a majetkom, často sa zúčastňovala zasadaní spoločne s vnútornou radou. Neprináležala jej však jurisdikčná, exekutívna ani ekonomická moc. Napriek tomu mala dôležitú pozíciu okrem kontrolného orgánu aj ako poradný orgán.

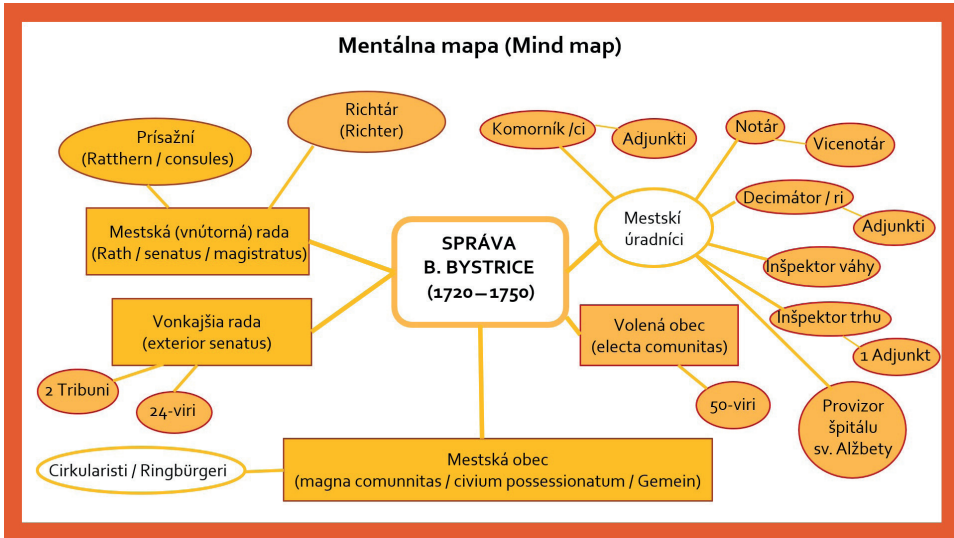
²⁷ Ich rozsiahly súbor za roky 1545 až 1553 sa nachádza v ŠA BB – prac. BB, f. MBB, ÚKM, sg. 46.

²⁸ Personálne obsadenie tohto úradu je známe zatiaľ od 90. rokov 16. storočia, pozri ŠA BB – prac. BB, f. MBB, ÚKM, sg. 116, p. 1 (rok 1591), sg. 135, p. 1 (rok 1596) a sg. 142, p. 1 (rok 1599).

²⁹ ŠA BB – prac. BB, f. MBB, PMR, sg. 1, p. 1.

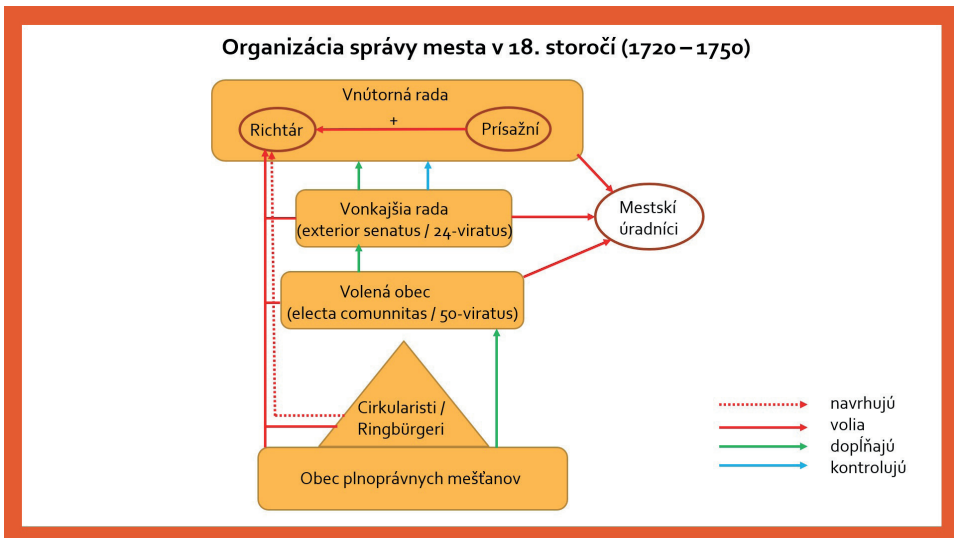
³⁰ Zatiaľ najdlhšie pôsobiacim *vorrederom*, ktorý je aj napriek fragmentárne dochovaným menoslovom vonkajších mestských rád známy, bol Hans Ulencz od roku 1575 až do roku 1584. Za ním v dĺžke svojho mandátu podľa všetkého nasledoval Christoff Cremniczer od roku 1585 do roku 1588, hoci v tomto úrade veľmi pravdepodobne mohol pôsobiť až do obdobia medzi rokmi 1589 až 1593. Pre rok 1594 je totiž známy ďalší *vorreder* Matthias Thabory. Pozri ŠA BB – prac. BB, f. MBB, PMR, sg. 17, p. 1 a 205 (roky 1575 a 1577), sg. 21, p. 214 (rok 1583), sg. 22, p. 3 (rok 1584) pre H. Ulencza, pre Ch. Cremniczera Ibidem, sg. 22, p. 123 (rok 1585), sg. 25, p. 3, 95 a 227 (roky 1586 až 1588), a pre M. Thaboryho Ibidem, sg. 28, p. 1–2 (rok 1594).

Pokiaľ zasadali obe časti mestskej rady (vnútorná aj vonkajšia) zvlášť, hovorca tlmočil závery vonkajšej rady tej vnútornej.

Obr. č. 1. Mentálna mapa s vyobrazením správy mesta v stredoveku.

– Autor Oto Tomeček.

Obr. č. 2. Grafická schéma znázorňujúca organizáciu správy mesta v 16. storočí.

– Autor Oto Tomeček.

Údajov z prameňov hovoriacich o spôsobe voľby či obnovy vonkajšej mestskej rady je veľmi málo, zvlášť pokiaľ počet známych menoslovov je len zlomkom tých, ktoré poznáme k personálnemu obsadeniu vnútornej mestskej rady. Zatiaľ sa teda môžeme len domnievať, že do vonkajšej rady sa dostávali prostredníctvom bližšie neznámeho mechanizmu výberu usadení mešťania, pričom najneskôr od 70. rokov 16. storočia určite nebolo podmienkou vlastníctvo domu na námestí³¹.

Zmeny organizácie správy mesta v 17. storočí

Do vývoja a fungovania správneho aparátu mesta Banská Bystrica v priebehu 17. storočia výrazne zasiahli najmä národnostné a náboženské otázky. Napriek tomu, že Banská Bystrica bola etnicky zmiešaným – predovšetkým slovensko-nemeckým mestom – jej správny aparát zostával výlučne v rukách nemeckého patriciátu. Zmeny v tomto smere priniesli až snahy o uplatnenie tzv. národnostného zákona (zák. čl. 13) prijatého v uhorskom sneme v roku 1608³². Prijatie tohto zákona bolo dôsledkom nepokojných vojnových udalostí v Uhorsku v 16. storočí. Osmanská expanzia spôsobila sťahovanie prevažne maďarskej šľachty z južných a centrálnych oblastí Uhorska do slobodných kráľovských miest ležiacich na území súčasného Slovenska. V mestách usadená šľachta sa začala následne dovoľávať zrovnoprávnenia v správnych záležitostiach miest³³, požadujúc o možnosť aktívne vstupovať do ich rozhodovacích právomocí. Tento tlak šľachty a následné prijatie národnostného zákona de facto začalo proces národného uvedomovania sa Slovákov, početne zastúpených

³¹ To dokazuje predovšetkým analýza daňových registrov z 80. a 90. rokov 16. storočia, kedy na námestí bývala iba časť členov vonkajšej rady, kým v bočných uliciach (Horná, Dolná, Lazovná) bývala často väčšina z nich.

³² Znenie zákona vid': <<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei>> [cit. 23.03.2020]; prípadne tiež: *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VII – Turci v Uhorsku I*, ed. V. Čičaj, Literárne informačné centrum, Bratislava 2005, s. 87. Podrobnejšie o národnostných zápasoch priamo v bankských mestách na Slovensku pojednávajú práce: J. Vozár, *Národnostné zápasy v stredoslovenských bankských mestách a slovenské národné povedomie od 16. do polovice 18. storočia*, „Historický časopis“ 1980, č. 4, 28, s. 554–577 a J. Vozár, *Národnostné pomery v stredoslovenských bankských mestách v období neskorého feudalizmu*, in: *Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918*, ed. R. Marsina, Martin 1984, s. 188–206.

³³ Právo usádzať sa a kupovať domy v mestách získala uhorská šľachta zák. čl. 62 z roku 1563. Znenie zákona vid': <<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei>> [cit. 23.03.2020].

hlavne v mestách na severe Uhorska, ktoré sa v konečnom dôsledku odrazilo aj v organizácii ich samosprávy.

Situáciu v Banskej Bystrici výrazne skomplikovala klauzula panovníka vydaná k uvedenému zákonu, podľa ktorej sa mal zákon uvádzať do platnosti len pri zachovaní a nenarušení starých a nepretržite užívaných privilégií³⁴. Nemecký odpor voči národnostnému zákonu podporovala aj existencia úradu banskej komory v meste, ktorý predstavoval akúsi predĺženú ruku panovníka ovplyvňujúcu v prípade potreby dianie v samotnom meste. Nemecké úradníctvo komory tak logicky podporovalo radu mesta v odpore voči aplikovaniu národnostného zákona. Napriek úporným snahám o zrovnoprávnenie oboch národností v rokoch 1608–1614³⁵, práve v dôsledku uvedených faktorov, trvalo až do roku 1650, kým si slovenské meštianstvo vybojovalo významnejšie ústupky zo strany tunajších Nemcov³⁶. V tomto roku sa zrodila dohoda, na základe ktorej sa začali pri voľbe richtára a vnútornej rady uplatňovať nové pravidlá. Tie odrážali zásadu paritného zastúpenia oboch národností v mestskej rade a každoročnej striedavej voľby richtára zohľadňujúcej národnosť navrhnutého kandidáta. Nemcom, ako výhradným obyvateľom domov na námestí – tzv. ringbürgeri, resp. cirkularisti – však zostalo aj naďalej právo navrhovať kandidátov na richtársky úrad.

K ďalším zásadným zmenám v organizácii mestskej správy v Banskej Bystrici došlo v dôsledku protireformačnej politiky kráľovského dvora v roku 1671. Na sklonku tohto roku sa do mesta dostavil vládny komisár Štefan Boršický s cisárskym mandátom nariaďujúcim zastúpenie mešťanov katolíckeho vierovyznania v mestskej rade³⁷. Od tohto momentu sa zápas o obsadenie postu richtára a mestskej rady rozšíril zo zápasu národnostného aj na zápas konfesijnálny. Do tohto boja odohrávajúceho sa na poli mestskej samosprávy výrazne zasahovali vonkajšie činitele, ktorými boli cisárski vládni komisári a čelní predstavitelia úradu erárnej banskej správy, teda miestnej banskej komory. Ich úlohou bolo dohliadať na presadenie katolíkov v správnom aparáte mesta³⁸.

³⁴ P. Horváth, J. Vozár, *Rozvoj slovenskej národnosti*, in: *Dejiny Slovenska II*, eds. V. Matula, J. Vozár, Bratislava 1987, s. 265.

³⁵ Podrobne sa o nich píše v práci: E. Jurkovič, *Dejiny kráľovského mesta...*, s. 338–346.

³⁶ Ibidem, s. 346; tiež J. Markov, *Odras politických zápasov...*, s. 43.

³⁷ J. Markov, *Odras politických zápasov...*, s. 45.

³⁸ Popri činnosti jezuitov, ktorí sa v meste usadili v roku 1648, to bol práve tlak zo strany úradníkov banskej komory, ktorý spôsobil rekatolizáciu aj u radového robotníctva žijúceho v okolí mesta, baníkmi a hutníkmi počínajúc a drevorubačmi a uhliarmi končiac. Bližšie k uvedenej problematike pozri: O. Tomeček, *Náboženské pomery v drevorubačských a uhliarskych osadách v chotári Banskej Bystrice do polovice 19. storočia*, in: *Acta historica Neosolientia* 8, eds. R. Koziak, I. Nagy, Katedra histórie FHV UMB, Banská Bystrica 2005, s. 69–77; O. Tomeček, *Náboženské zápasy v zázemí mesta Banská Bystrica po nástupe reformácie*, in: *Historie. Historica – Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity 13*, eds. M. Myška, J. Grollová, Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Ostrava 2006, s. 57–67.

Konflikty o obsadzovanie popredných mestských hodnostárov v tomto období narušili už zaužívanú prax o pravidelnom striedaní Slovákov a Nemcov na poste richtára, ako aj rovnováhu oboch národností v mestskej rade.

Spory o zloženie 12-člennej mestskej (vnútornej) rady pokračovali až do dohody z januára 1692, podľa ktorej mala byť zachovaná národnostná aj konfesijnálna parita. Podľa nej mali byť členmi rady šiesti Nemci (traja katolíci a traja evanjelici) a šiesti Slováci (traja katolíci a traja evanjelici). Sprostredkovateľom dohody mal byť banskobystrický tricesimátor Ján Boršický, ktorý bol menovaný kráľovským komisárom³⁹. V nasledujúcich rokoch sa až do konca 17. storočia konali voľby do mestských orgánov v Banskej Bystrici bez účasti týchto dozor vykonávajúcich komisárov.

Organizácia správy mesta sa vo svojich základoch v porovnaní so 16. storočím zmenila len čiastočne. Najdôležitejším orgánom mestskej správy zostávala mestská (vnútorná) rada, označovaná aj ako senát, magistrát či jednoducho rada (*senatus, magistratus, Rath*). Na jej čele stál najvyšší mestských úradník **richtár**, ktorý bol každoročne volený spomedzi členov vnútornej rady. Starý richtár sa vzdával svojej funkcie v posledný deň roka, aby mohol byť v prvý deň nového roka zvolený nový. Banskobystrickým špecifikom bolo, že kandidátov na túto funkciu navrhovali mešťania s domami na hlavnom námestí (*Ring*), takzvaní cirkularisti či ringbürgeri. Tí vybrali troch kandidátov spomedzi členov vnútornej rady, pričom jeden z nich bol odstupujúci richtár. Na samotnej voľbe sa zúčastňovala celá obec plnoprávných mešťanov (*magna communitas*), ako aj mestský farár (*plebanus*).

Mestskú (vnútornú) radu tvorilo v tomto období naďalej dvanásť prísazných, alebo radných či konzulov (*Ratthern, senatores, consules*). V 17. storočí sa síce udomácnilo pravidlo, že po zvolení nového richtára zvykla hneď na začiatku roka celá rada rezignovať, avšak jej rezignácia spravidla nikdy nebola prijatá. Členstvo v rade bolo teda v tomto období prakticky doživotné a doplňovali sa len miesta, ktoré sa uvoľnili v dôsledku úmrtia, alebo vzdania sa členstva. Najdôležitejším členom mestskej rady mimo richtára bol senior, ktorý zastával úrad richtára v období pred funkčným obdobím aktuálneho richtára. Práve on, alebo hradný kapitán⁴⁰, mali právo zastupovať richtára v čase neprítomnosti.

Počas celého 17. storočia v meste pracovala tiež dvadsaťštyri členná vonkajšia rada (*exterior senatus, 24-viratus*). Jej členmi boli starší (*Ältesten, Eltiste, 24-viri*), ktorí plnili funkciu zástupcov veľkej obce a v jej mene mohli podávať rôzne žiadosti a sťažnosti. V hospodárskych záležitostiach mali právo kontrolovať vnútornú mestskú radu. Od začiatku 17. storočia na jej čele už nestál jeden, ale dvaja predsedovia (*orator, tribunus plebis, Vorreder*), jeden Slovák a jeden

³⁹ Bližšie o tom: J. Markov, *Odraz politických zápasov...*, s. 60–64.

⁴⁰ Hradný kapitán sa v roku 1660 stal už len formálnym úradom, ktorý v roku 1671 napokon definitívne zanikol. Podľa: E. Jurkovič, *Dejiny kráľovského mesta...*, s. 354.

Nemec. Práve v tomto orgáne získali Slováci svoje zastúpenie už v prvej polovici 17. storočia⁴¹, hoci v tomto čase tu boli vo výraznej menšine. Pôvodne zrejme volené členstvo v rade malo v 17. storočí už status doživotného členstva. Uvoľnené miesta v rade boli obsadzované len v prípade potreby bez účasti obce. Rada teda úplne stratila charakter zastupiteľského orgánu obce. Členovia rady neboli nijako odmeňovaní, avšak jedine členstvo v tejto rade zaručovalo možnosť byť zvolený do vnútornej rady. V čase, kedy bolo potrebné doplniť uvoľnené miesto vo vnútornej rade, navrhli jej členovia dvoch kandidátov spomedzi členov vonkajšej rady. Členovia oboch rád potom zvolili jedného z nich⁴².

Potom čo vonkajšia rada definitívne stratila funkciu zastupiteľského orgánu veľkej obce, tá si začala na prelome 16. a 17. storočia voliť v prípade potreby osobitný dočasný výbor (*Ausschuss*). Ten postupne nadobudol povahu stáleho orgánu (*electa communitas, selecta communitas, Erwählte Gemein*), hoci v protiklade s jeho názvom sa stalo členstvo v ňom doživotným.

K najdôležitejším plateným mestským úradníkom patrili notár (*Stadtschreiber, notarius*) a podnotár (*Unterschreiber, vicenotarius*). Tieto úrady sa obsadzovali na základe preukázaných schopností a skúseností na doživotie⁴³. Notár ani podnotár neboli členmi mestskej rady, hoci výnimočne sa mohlo stať, že boli do tohto úradu zvolení⁴⁴. Naopak z radov členov mestskej (vnútornej) rady boli obsadzované napr. úrady poručníka (*Waisenvater*)⁴⁵ a komorníka niekedy vystupujúceho pod označením pokladník (*camerer, camerarius, cassierer, supremus cassator*)⁴⁶. Vnútorná rada mala za úlohu menovať aj štvrtmajstrov (*Viertelmeister, magister quadrantium*), ktorí boli vojenskými veliteľmi mestských štvrtí, avšak mali za úlohu dozeráť aj nad poriadkom im zverenej mestskej štvrte. V tomto im mali byť nápomocní veliteľia obvodov, rotmajstri (*Rotmeister*) a im podriadení desiatnici (*Zechner, Zechetner*)⁴⁷.

⁴¹ Podľa E. Jurkoviča boli Slováci prijatí za členov vonkajšej rady už v roku 1614. Ibidem, s. 346.

⁴² Známe sú aj sťažnosti členov vonkajšej rady na porušovanie tejto praxe a prípady, kedy nových členov koptovala vnútorná rada sama. Podľa: J. Markov, *Odras politických zápasov...*, s. 33–34.

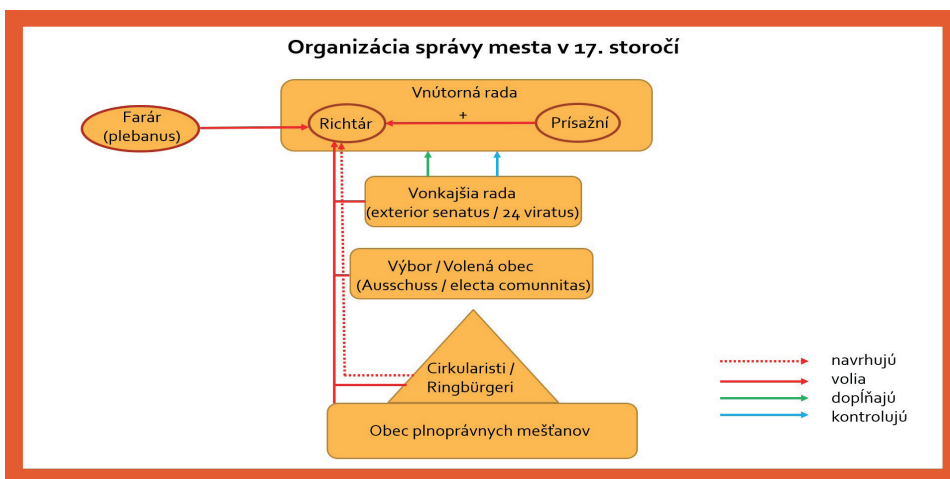
⁴³ Text prísahy banskobystrického notára sa zachoval z prvej polovice 16. storočia. V celom rozsahu bol publikovaný v práci: I. Graus, *Banská Bystrica v 16. storočí...*, s. 167.

⁴⁴ Azda najvýznamnejším banskobystrickým podnotárom v 17. storočí bol Oswald Ploetschius, ktorý v tejto funkcii pôsobil v rokoch 1600–1626. Z poverenia mestskej rady napísal veršovanú kroniku mesta. H. Lisková, *Mesto Banská Bystrica (jeho vznik, remeslá, počiatky banskej ťažby, obchod a správa mesta) v dielach kronikárov a vybraných historikov z obdobia 17. storočia až po súčasnosť*, „Acta historica Neosoliensia” 2008, č. 11, s. 114–115.

⁴⁵ Bol ochrancom majetkových práv sirôt.

⁴⁶ Spravoval mestské financie. Funkcia sa zvyčajne delila medzi viacero osôb (2–4).

⁴⁷ Táto vojensko-branná organizácia mesta zohrávala podstatnú úlohu aj v organizácii protipožiarnej ochrany mesta. Bližšie: E. Jurkovič, *Dejiny kráľovského mesta...*, s. 356; tiež I. Graus, *Banská Bystrica v 16. storočí...*, s. 147–148.

Obr. č. 3. Grafická schéma znázorňujúca organizáciu správy mesta v 17. storočí.
– Autor Oto Tomeček.

Zmeny organizácie správy mesta v prvej polovici 18. storočia

Voľby do orgánov mestskej samosprávy po roku 1700 viackrát skomplikoval kráľovský výnos, podľa ktorého mali na volebný akt dozerat' určení kráľovskí komisári⁴⁸. Tí viackrát v období medzi rokmi 1700–1720 zásadne ovplyvnili volebný akt v meste. Okrem právomoci dozerat' na voľbu bolo ich úlohou tiež potvrdzovanie zvoleného richtára. Po roku 1720 Banská Bystrica nadobudla znovu úplnú autonómiu v oblasti volieb zástupcov mestskej samosprávy a vrátila sa k spôsobu voľby zaužívanému od konca 17. storočia.

Zásadnejšou zmenou v oblasti fungovania kolektívnych orgánov mestskej samosprávy bola premena volenej obce na 50-viratus (*quinguintaviratus*), ku ktorej došlo pod tlakom kráľovského komisára Wolfganga Majthényiho ešte v roku 1717. Vonkajšia dvadsaťštyri členná rada (*24-viratus, vigintiquattuorviratus*) a vnútorná rada, s dvanástimi prísažnými a s richtárom v čele, pracovali bez dôležitejších organizačných zmien. Aj proces voľby richtára a obsadzovania voľných miest v oboch radách sa takmer úplne zhodoval so zaužívaným systémom z predošlého storočia⁴⁹.

⁴⁸ J. Markov, *Odras politických zápasov...*, s. 64–87.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 87–93.

V posledný deň roka (31. decembra) sa konalo rozšírené zasadnutie mestskej rady (*sedes valedictoria*), na ktorej sa richtár vzdal svojej funkcie. Ešte predtým predniesol správu o svojej činnosti počas svojho funkčného obdobia a rozlúčkovú reč (*valedikciu*). Na Nový rok hneď ráno sa konali voľby nového richtára. Troch kandidátov vybrali spomedzi členov vnútornej rady (vrátane odstupujúceho richtára) obyvatelia domov na námestí. Potom nasledovala samotná voľba, ktorej sa zúčastnili všetci plnoprávni mešťania, okrem vybraných kandidátov. Na volebnom akte sa už nezúčastňoval mestský farár, ktorého úlohou bolo len vyhlásenie nového richtára.

Zvyčajne na druhý deň po zvolení richtára sa konalo zhromaždenie obce, na ktorom prebehla reštaurácia kolektívnych orgánov mesta (*sedes restauratoria*). Celá vnútorná rada formálne rezignovala. Reálne však pokračovala vo svojej činnosti naďalej, keďže jej rezignáciu obec neprijala. Volilo sa preto len na uvoľnené miesta v rade. Členovia vnútornej rady vybrali spomedzi členov vonkajšej rady na každé uvoľnené miesto dvoch kandidátov. Podobným spôsobom sa doplňali voľné miesta aj vo vonkajšej rade. Tribúni rezignovali na svoje posty a na ich miesto vnútorná rada (senát) navrhla po dvoch kandidátov. Vonkajšia rada nerezignovala (členstvo tu bolo doživotné), takže len na voľné miesta boli opäť senátom navrhnutí dvaja kandidáti spomedzi volenej obce. Právo voliť do uvedených orgánov už nemala celá obecná pospolitosť, ale len členovia oboch rád a volenej obce. Odlišne sa doplňovala jedine volená obec, kde k skutočnej voľbe nedochádzalo. Uvoľnené miesto sa doplňovalo kooptáciou spomedzi ostatných plnoprávnych mešťanov.

Pri voľbe mestských úradníkov, ako boli napr. komorník či pokladník, decimátor (*inspector decimae*), inšpektor mestskej váhy (*inspector librae ferrariae privilegatae*), inšpektor mestského trhu (*inspector fori*, *Marktinspektor*, *Markttrichter* či *inspector telae*), správca mestského špitálu (*provisor* či *administrator oeconomicus xenodochii*) a ich pomocníkov (adjunktov)⁵⁰, sa tiež vyberalo z dvoch kandidátov navrhnutých vnútornou radou spomedzi svojich členov⁵¹. Každoročného volebného aktu sa aj v tomto prípade aktívne zúčastňovali iba členovia oboch rád a volenej obce. Neskôr si svojich pomocníkov priamo vybrali už sami zvolení úradníci. V prípade komorníka, resp. pokladníka, sa od roku 1728 zaužívala prax, že sa ním stal vždy odstupujúci richtár⁵². Úrad

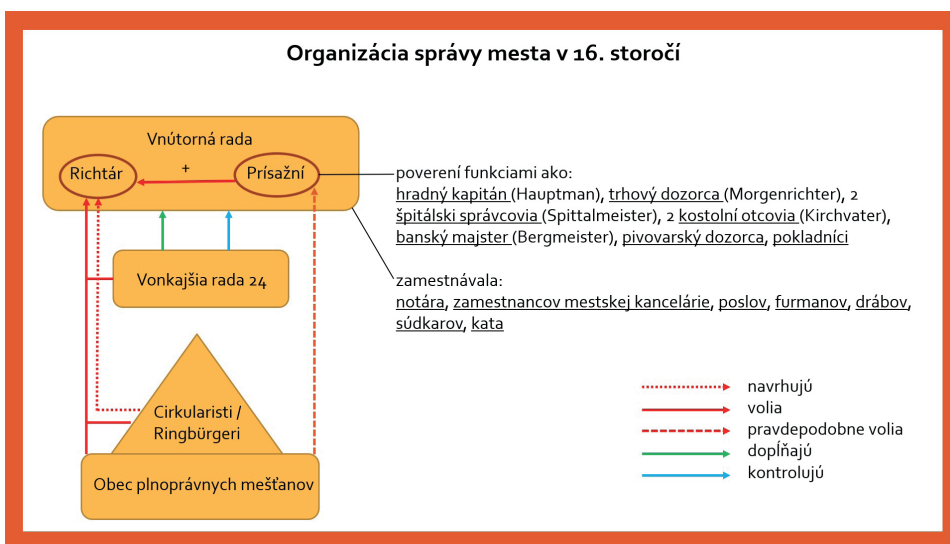
⁵⁰ Ibidem, s. 94–98.

⁵¹ Toto bolo zrušené v roku 1750, kedy bol vydaný predpis, podľa ktorého už nemohli členovia vnútornej rady viac zastávať tieto úrady. V nasledujúcom období bolo toto právo delegované na členov vonkajšej rady.

⁵² Hoci býval odstupujúci richtár pravidelne aj jedným z troch kandidátov na nového richtára, z dôvodu dodržania striedania národností a konfesionality na tomto poste, nedochádzalo v tomto období k jeho potvrdeniu vo funkcii na ďalšie obdobie.

konzula či starostu (*consul, magister civium*) mal v sledovanom období len epizodický význam a po roku svojej existencie (1720) došlo k jeho zrušeniu⁵³.

Načrtnutý systém správneho mechanizmu mesta fungoval v tejto podobe asi do polovice 18. storočia. Až do roku 1755 sa vo funkcii richtára pravidelne striedali Slováci a Nemci, katolíci a evanjelici. V tomto roku takýto poriadok obsadzovania úradu richtára skončil. V nasledujúcich rokoch voľbu mestských orgánov určovala tzv. Norma vydaná Máriou Teréziou 6. mája 1755 pre všetky slobodné kráľovské mestá⁵⁴. Skutočným vykonávacím predpisom dopĺňujúcim Normu Márie Terézie v oblasti volebnej procedúry v prostredí banských miest však bolo tzv. Reflexiones, ktoré vyhotovil banskoštiavnický hlavný komorský gróf⁵⁵. V polovici 18. storočia tak Banská Bystrica stratila svoje špecifiká v oblasti voľby mestských orgánov, ako dôsledok štátom riadenej unifikácie týchto mechanizmov.

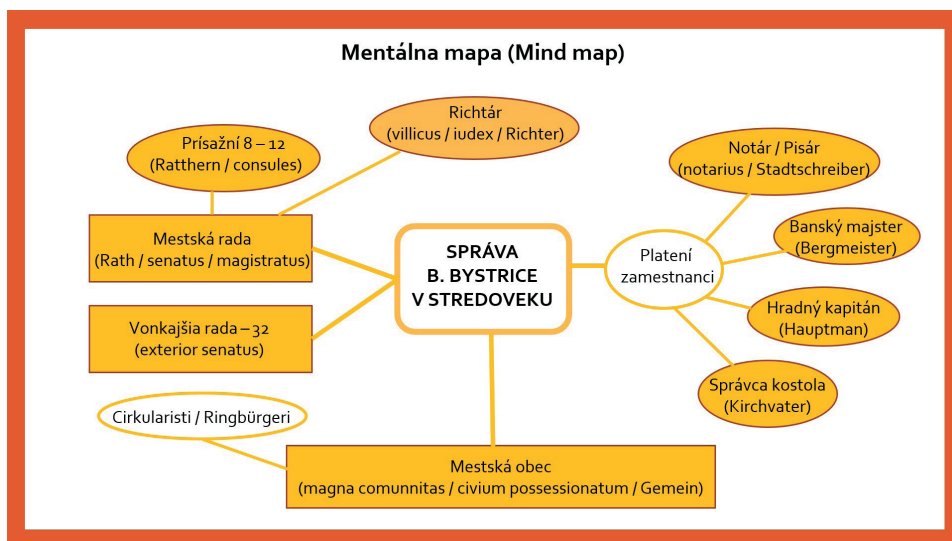

Obr. č. 4. Grafická schéma znázorňujúca organizáciu správy mesta v 18. storočí (1720–1750). – Autor Oto Tomeček.

⁵³ Tento mestský úradník mal viesť hospodárske a politické záležitosti mesta. Po roku bolo fungovanie tohto úradu vyhodnotené ako zbytočné a nákladné. Takto: E. Jurkovič, *Dejiny kráľovského mesta...*, s. 352.

⁵⁴ *Norma occasione magistratualis restaurationis per liberae regiaeque civitatis observanda.*

⁵⁵ J. Markov, *Odras politických zápasov...*, s. 105.

Obr. č. 5. Mentálna mapa s vyobrazením správy mesta v 18. storočí (1720–1750).

– Autor Oto Tomeček.

Záver

Obrazové schémy umožňujú lepšie pochopiť náročný obsah a preto sú ideálnou pomôckou pri vyučovacom procese. Využitie obrazových materiálov sa však nemusí týkať primárne len vyučovacieho, ale rovnako tak výskumného procesu. V takomto prípade môžeme pomocou obrazových schém odkryť skryté či menej viditeľné javy a súvislosti, alebo korigovať predstavy získané čítaním. Obrazové schémy môžu nastoliť aj nové výskumné otázky, nakoľko pomáhajú odhaľovať neprebádané, alebo nepoznané javy a skutočnosti. Sú ideálnou pomôckou pri vyučovaní, prezentovaní a výskume v oblasti dejín správy vo všeobecnosti, ale aj dejín miest. Pre potreby tejto štúdie sme vypracovali dve mentálne mapy a tri názorné grafické schémy. Prvá mentálna mapa uvádza do problematiky výskumu mestskej správy v období stredoveku. Keďže pre uvedené obdobie sú mnohé mechanizmy voľby jednotlivých úradníkov a členov kolektívnych orgánov mestskej administratívy neznáme, tento spôsob vizualizácie sa ukázal ako vhodný prostriedok na uvedenie do problematiky. Druhá mentálna mapa znázorňuje správne pomery mesta v prvej polovici

18. storočia. V tomto prípade je už k dispozícii tak veľké množstvo údajov k spracovaniu tejto problematiky, že mentálna mapa môže poslúžiť ako prostriedok na sprehľadnenie či doplnenie osobitne vypracovanej a náležite zjednodušenej grafickej schémy. Mentálna mapa v takomto prípade môže poslúžiť napríklad k zadefinovaniu, rozlíšeniu a vzájomnému porovnaniu používanej dobovej a súčasnej terminológie. Osobitne prostredníctvom samostatných grafických schém správnych mechanizmov boli napokon spracované obdobia 16., 17. a prvej polovice 18. storočia. Prostredníctvom uvedených troch schém je možné prehľadne sledovať najdôležitejšie vývojové procesy a podstatné zmeny v oblasti fungovania základných mechanizmov správneho aparátu mesta.

Zoznam bibliografických odkazov

Pramene a pramenné edície

- Magyarország városok régi szamadáskönyvei*, szerk. L. Fejérpataky, Budapest 1885.
Mesto Banská Bystrica – Katalóg administratívnych a súdnych písomností I, II (1020) 1255–1536, ed. C. Matulay, Bratislava 1980.
Monumenta Hungariae Juridico-Historica – Corpus statutorum IV/2 (Statuta et articuli municipiorum Hungariae cis Danubiorum), eds. S. Kolosvári, K. Óvári, Budapest 1897.
Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VII – Turci v Uhorsku I, ed. V. Čičaj, Literárne informačné centrum, Bratislava 2005.
Štátny archív v Banskej Bystrici – pracovisko Banská Bystrica, fond Mesto Banská Bystrica.

Literatúra

- Buzan T., *Mentální mapování*, Portál, Praha 2007.
Georgievski M., *Organizácia mestskej samosprávy v Banskej Bystrici a jej personálne obsadenie v 16. storočí*, rukopis, Banská Bystrica – Bratislava 2018.
Georgievski M., *Mesto a jeho elity – Prípad Banskej Bystrice v 16. storočí*, rukopis, Banská Bystrica – Bratislava 2020.
Graus I., *Banská Bystrica v 16. storočí – Štúdie z dejín mesta*, Enterprise spol. s r. o., Banská Bystrica 2015.
Horváth P., Vozár J., *Rozvoj slovenskej národnosti*, in: *Dejiny Slovenska II*, eds. V. Matula, J. Vozár, Bratislava 1987, s. 263–272.

- Jurkovič E., *Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica*, Občianske združenie Pribicer, Banská Bystrica 2005.
- Jurkovič E., *Voľba richtára*, in: *Príbehy z minulosti Banskej Bystrice*, ed. I. Nagy, Štátna vedecká knižnica, Banská Bystrica 1997, s. 64–70.
- Kuzma D., *Besztercebánya szabad királyi város politikai elitjének összetétele és városirányító tevékenysége (1500–1605)*, dizertačná práca, Pécs 2008.
- Lisková H., *Samospráva mesta Banská Bystrica v 13.–15. storočí*, in: *Stredné Slovensko 11 – spoločenské vedy*, eds. Z. Drugová, V. Sklenka, Stredoslovenské múzeum, Banská Bystrica 2007, s. 23–38.
- Lisková H., *Zo života banskobystrických mešťanov v stredoveku*, in: *Annales historici Presovienses 7*, ed. M. Pekár, Universum, Prešov 2007, s. 7–26.
- Lisková H., *Mesto Banská Bystrica (jeho vznik, remeslá, počiatky banskej ťažby, obchod a správa mesta) v dielach kronikárov a vybraných historikov z obdobia 17. storočia až po súčasnosť*, „Acta historica Neosoliensia” 2008, č. 11, s. 112–132.
- Markov J., *Odraz politických zápasov v obecnej správe Banskej Bystrice v 16.–19. storočí*, Slovenská akadémia vied, Bratislava 1973.
- Ratkoš P., *Povstanie baníkov na Slovensku 1525–1526*, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied (SAV), Bratislava 1963.
- Skladany M., *K počiatkom Banskej Bystrice*, in: *Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie*, eds. J. Lukačka, M. Štefánik, Typoset print, Bratislava 2010, s. 157–168.
- Tomeček O., *Náboženské pomery v drevorubačských a uhliarskych osadách v chotári Banskej Bystrice do polovice 19. storočia*, in: *Acta historica Neosoliensia 8*, eds. R. Kožiak, I. Nagy, Katedra histórie FHV UMB, Banská Bystrica 2005, s. 69–77.
- Tomeček O., *Náboženské zápasy v zázemí mesta Banská Bystrica po nástupe reformácie*, in: *Historie. Historica – Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity 13*, eds. M. Myška, J. Grollová, Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Ostrava 2006, s. 57–67.
- Uličný F., *Mesto Banská Bystrica okolo roku 1255*, in: *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice I*, eds. I. Nagy, I. Graus, Katedra histórie FHV UMB a Štátna vedecká knižnica, Banská Bystrica 2006, s. 5–15.
- Vozár J., *Národnostné zápasy v stredoslovenských bankských mestách a slovenské národné povedomie od 16. do polovice 18. storočia*, „Historický časopis” 1980, č. 4, 28, s. 554–577.
- Vozár J., *Národnostné pomery v stredoslovenských bankských mestách v období neskorého feudalizmu*, in: *Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918*, ed. R. Marsina, Martin 1984, s. 188–206.

Internetové zdroje

- <<https://archives.hungaricana.hu/en/charters/318615/?list=eyJxdWVyeSI6ICJTWk89KGJlc3p0ZXJzWjJhbnlhKSIsICJzb3J0IjogIlJFQ05VTSJ9>> [cit. 20.03.2020].
- <<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei>> [cit. 23.03.2020].

Milan Georgievski, Oto Tomeček

**The administrative apparatus of the town and its graphic visualisation
(on the example of Banská Bystrica in the Middle Ages and early modern times)**

Summary

The paper aims at presenting the possibilities of graphical representation of the problem of the administrative organization of the town. In the textual part it presents the main organs of the town administration, which began to be formed in the Middle Ages, but took their final form mainly during the 16th century. In addition to the institution of the mayor, special attention was paid to the collective organs of the town administration, which were the town (inner and outer) council, as well as the later formed elected municipality. The functioning and staffing of these institutions were followed until the middle of the 18th century (until 1755) when, as a result of the state's efforts to unify the administrative organisation of the royal towns, Banská Bystrica lost several unique elements of the organisation of its self-government (e.g. the nomination of candidates for the post of mayor by the burghers who owned a house on the main square or the annual election of the mayor).

Two mind maps and three illustrative graphic schemes were created for the purpose of the study. The first mind map introduces the research of town administration in the medieval period. As many of the mechanisms for the election of individual officials and members of the collective organs of town administration were unknown for that period, this method of visualisation proved to be a suitable means of introducing the subject. The second mind map depicts the administrative conditions of the town in the first half of the 18th century. In this case, a large amount of data was already available for the treatment of the issue, so the mind map served as a means of clarifying, or supplementing, the specially drawn and appropriately simplified graphic scheme. Finally, the periods of the 16th, 17th and first half of the 18th centuries were treated separately, by means of separate graphic schemes of the administrative mechanisms. Through the three schemes it was possible to clearly trace the most important development processes and significant changes in the functioning of the basic mechanisms of the town's administrative apparatus.

Illustrative visualisations through various schemes and mind maps prove to be a welcome aid to study as well as research in the field of the history of administration. Visualisation of the problem of the town administration can help to better understand its workings as well as to raise questions for further historical research.

Keywords: town administration, mayor, town council, graphic scheme, mind map

Milan Georgievski, Oto Tomeček

**Aparat administracyjny miasta i jego wizualizacja graficzna
(na przykładzie Bańskiej Bystrzycy w średniowieczu i wczesnej nowożytności)**

Streszczenie

Celem artykułu jest rozważenie wykorzystania i przydatności graficznej wizualizacji do przedstawienia zagadnień związanych z organizacją administracyjną miasta. Część tekstowa

artykułu opisuje główne organy administracji miejskiej w kształcie, jaki wyłonił się w średniowieczu, przybierając ostateczną formę w XVI wieku. Oprócz instytucji burmistrza szczególną uwagę zwrócono na kolegialne organy administracji miejskiej: radę miejską (wewnętrzną i zewnętrzną) oraz utworzoną później wybieralną gminę. Instytucje te funkcjonowały do połowy XVIII wieku (a konkretnie do 1755 roku), kiedy to, w wyniku starań o ujednoczenie organizacji administracyjnej miast królewskich, Bańska Bystrzyca utraciła kilka unikalnych składowych autonomii (jak wyznaczanie kandydatów na stanowisko burmistrza przez mieszczan posiadających dom na rynku czy coroczne wybory burmistrza).

Na potrzeby niniejszego opracowania stworzono dwie mapy myślowe oraz trzy poglądowe diagramy. Pierwsza mapa stanowi wprowadzenie do badań administracji miejskiej w okresie średniowiecza. Ponieważ wiele mechanizmów wyboru urzędników i członków kolegialnych organów administracji miejskiej nie jest dogłębnie znanych, ten sposób wizualizacji można uznać za właściwy sposób wprowadzenia w tematykę. Druga mapa przedstawia warunki administracyjne miasta w pierwszej połowie XVIII wieku. W tym przypadku dostępna już była wystarczająca ilość danych dla takiego ujęcia zagadnienia, więc mapa taka posłużyła jako środek doprecyzowania lub uzupełnienia specjalnie skonstruowanego i odpowiednio uproszczonego diagramu. Wreszcie, okresy XVI, XVII i pierwszej połowy XVIII wieku potraktowano odrębnie, przedstawiając je za pomocą osobnych diagramów obrazujących mechanizmy administracyjne. Te trzy diagramy umożliwiają przejrzyste prześledzenie najważniejszych procesów rozwojowych i istotnych zmian w funkcjonowaniu podstawowych mechanizmów aparatu administracyjnego miasta.

Poglądowe wizualizacje za diagramów i map konceptualnych sprawdzają się jako pomocne narzędzia zarówno w poznawaniu jak i badaniach nad dziejami administracji. Wizualizacje administracji miejskiej pomagają w lepszym zrozumieniu jej funkcjonowania jak również pozwalają formułować zagadnienia do podjęcia w dalszych badaniach historycznych.

Słowa kluczowe: administracja miejska, burmistrz, rada miejska, diagram, mapa myślowa

Milan Georgievski, Oto Tomeček

Der Verwaltungsapparat der Stadt und seine grafische Darstellung (am Beispiel von Banská Bystrica im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit)

Zusammenfassung

Ziel des vorliegenden Beitrags ist es, die Möglichkeiten der grafischen Darstellung von Organisation der Stadtverwaltung zu präsentieren. Im inhaltlichen Teil werden die wichtigsten Organe der Stadtverwaltung vorgestellt, die sich bereits im Mittelalter entwickelten, ihre endgültige Form aber erst im 16. Jahrhundert annahmen. Neben dem Amt des Bürgermeisters wird besonderes Augenmerk auf die kollektiven Organe gelegt, d.h. auf den (inneren und äußeren) Stadtrat sowie auf die später gebildete wählbare Kommunalverwaltung. Die Funktionsweise und die personelle Besetzung dieser Institutionen lassen sich bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts (bis 1755) verfolgen, als Banská Bystrica (Neusohl) im Zuge der staatlichen Bemühungen um eine Vereinheitlichung der Verwaltungsorganisation von königlichen Städten mehrere spezifische Elemente der Organisation seiner Selbstverwaltung aufgab (z.B. die Nominierung von Kandidaten für das Amt des Bürgermeisters durch die Bürger, die ein Haus am Hauptmarkt besaßen, oder die jährliche Wahl des Bürgermeisters).

Für Zwecke der Analyse wurden zwei Mindmaps und drei illustrative Grafiken erstellt. Die erste Mindmap führt in die Forschung zur Stadtverwaltung im Mittelalter ein. Da viele der Mechanismen für die Wahl der einzelnen Beamten und Mitglieder der kollektiven Organe der Stadtverwaltung in dieser Zeit unbekannt waren, erwies sich diese Art der Visualisierung als geeignetes Mittel zur Darstellung des Themas. Die zweite Mindmap zeigt die administrativen Verhältnisse der Stadt in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts. In diesem Fall war bereits eine größere Menge an Daten für die Behandlung des Themas verfügbar, so dass die Mindmap als Mittel zur Verdeutlichung bzw. Ergänzung des speziell erstellten und entsprechend vereinfachten grafischen Schemas diente. Schließlich wurden die Perioden des 16., 17. und der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts getrennt behandelt, und zwar mit Hilfe von separaten grafischen Darstellungen der Verwaltungsmechanismen. Anhand von drei Schemata konnten die wichtigsten Entwicklungsprozesse und signifikanten Veränderungen in der Funktionsweise der grundlegenden Mechanismen des städtischen Verwaltungsapparats deutlich nachvollzogen werden.

Anschauliche Visualisierungen durch verschiedene Schemata und Mindmaps erweisen sich als willkommenes Hilfsmittel für das Studium und die Forschung im Bereich der Verwaltungsgeschichte. Die Visualisierung des Problems der Stadtverwaltung kann dazu beitragen, ihre Funktionsweise besser zu verstehen und Fragen für die weitere historische Forschung aufzuwerfen.

Schlüsselwörter: Stadtverwaltung, Bürgermeister, Stadtrat, Grafisches Schema, Mindmap